

1

1: Kljub monogamni vezi je pri paru belk vedno veliko dvorjenja in izkazovanja pozornosti.
foto: Tomaž Mihelič

Povsem napačno predstavo bi si lahko ustvarili, če bi o družini ptic, ki resda spadajo med kure, skleпали po domačih kokoših. S svojimi prilagoditvami na življenje v mrazu, sposobnostjo letenja, skrivanja, repertoarjem oglašanja in čuječnostjo namreč povsem prekašajo dvoriščno perjad. In če bomo ekstremne lastnosti ptic hoteli ponazoriti z najbolj tipičnimi predstavniki, se bodo na seznamu zelo hitro znašle prav vse v Sloveniji živeče koconoge kure. Družina koconogih kur pa je vendarle skupina samo navidežno podobnih vrst. Če jih pogledamo pobliže, nas presenetijo s svojo neverjetno različnostjo.

KOCONOGE KURE

//Tomaž Mihelič

Če govorimo o kurah (Galliformes) na splošno, nikakor ne moremo mimo čokate, zaobljene postave, kratkega, ukrivljenega kljuna in močnih nog. Te ptice večino časa preživijo na tleh, dobro tečejo in bliskovito vzletijo, a letijo le na kratke razdalje. Za velik del vrst je značilen spolni dimorfizem, pri katerem so samci večji in bolj živih barv, samice pa umirjenih, varovalnih barv, s pomočjo katerih lahko neopazno gnezdiijo na tleh.

Koconoge kure – družina ali poddružina?

Nekaterim sistematikom zato ne gre v račun, da tako majhna skupina vrst, ki jo na pogled le s težavo razlikujemo od poljskih kur (Phasianidae), tvori samostojno družino. Sedemnajst vrst si je ta položaj utrdilo z nizom morfoloških, fizioloških in vedenjskih posebnosti, ki izvirajo v glavnem iz prilagoditev na življenje v hladnem okolju. Najočitnejši znak je seveda njihova dobra operjenost, ki pri večini vrst tvori kar petino telesne teže. Koconoge kure imajo v nasprotju z drugimi kurami (Galliformes) operjene tudi noge (krak) in nosnice, puh za izolacijo telesa, ki ga v celem redu kur ni prav veliko, pa nadomeščajo z zelo dobro razvito puhasto notranjo kosmačo krovne perja in velikim puhastim pereščkom. V kosmači zimskega perja vrst, ki poseljujejo najbolj mrzla območja, bomo našli celo z zrakom napolnjene prostorčke, ki ptico dodatno toplotno izolirajo.

Koconoge kure so izjema tudi s svojim načinom prehranjevanja. Ptice v splošnem zaradi svojega hitrega metabolizma in omejitve s težo vedno iščejo energetsko zelo bogato hrano, zato ni čudno, da se večinoma hranijo z živalsko hrano ali semeni. Koconoge kure pa lahko večino leta preživijo zgolj z objedanjem listov, iglic in popja, hrano, ki je polna vlaknin in energetsko zelo siromašna. Razlog za to so njihova zelo dobro razvita prebavila, predvsem slepo črevo, ki je lahko do skoraj trikrat daljše kot pri sorodnih jerebicah in se v zimskem času še dodatno poveča. Bakterijska fermentacija, ki poteka v slepiču, je tudi pomemben dodaten vir toplote, ki se ustvarja v telesu.

V Sloveniji živijo 4 vrste koconogih kur. Prav vse so najpogostejše na višjih legah, na območjih, ki so po temperaturnih in posledično tudi vegetacijskih razmerah podobna območjem na skrajnem severu.

Divji petelin (*Tetrao urogallus*)

Ptič, ki me je v življenju najbolj prestrašil, je bil seveda divji petelin. Kljub svoji velikosti so samci odlični

skrivači, in če si predstavljate, da vam nekaj 5 kilogramov težkega in črnega bliskovito in seveda zelo hrupno zleti izpod noge, najbrž razumete, zakaj sem se po dogodku usedel in pošteno nadihal. Takšno je tudi najbolj tipično naključno srečanje z vrsto. Manj stresno je seveda, če splašimo samico, saj je pol manjša. Pri samcih težav z določevanjem ne bo, saj pri nas ni drugih črnih ali temno rjavih ptic v velikosti purana. Določitev samice pa je občutno težavnejša. Rjavo, grahasto ptico hitro lahko zamenjamo z ruševko (*Tetrao tetrix*). Samica divjega petelina je večja (velikost domače kokoši »štajerke«), ima bolj zaokrožen rep, manj beline v perutih in več oranžne barve v repu in na prsih. Razširjenost obeh vrst se pri nas delno prekriva. Za razlikovanje belke bodimo pozorni na popolnoma bele peruti, za gozdnega jereba pa na siv rep s črno obrobo.

Divji petelin je najštevilčnejši v alpskih gozdovih med 1000 in 1500 m nadmorske višine, kjer med redkimi planšarijami najdemo zares stare gozdove. Najbolj mu ustrezajo odrasli mešani ali iglasti gozdovi, ki so tu in tam dovolj presvetljeni za uspevanje jagodičja, predvsem borovnic, brusnic in malin, zato je razumljivo, da jih največ živi na Koroškem (okolica Smrekovca, Pece in Olševe) in Gorenjskem (Pokljuka z Bohinjskimi planinami, Jelovica in Mežakla), našli pa ga bomo tudi na Pohorju in Košenjaku, Škofjeloškem hribovju, na Snežniku in v kočevskih gozdovih. Povsod seveda v višjih legah.

Divji petelin je zelo tiha vrsta. Njegovo oglašanje je vezano predvsem na čas parjenja, sicer pa ga tudi v mirnem vremenu ne bomo slišali dlje kot 200 metrov. Vendar ima vrsta razpon glasu tudi v nam neslišno območje nizkih frekvenc (infrazvok). Ta zvok se po prostoru zelo dobro širi in z njegovo pomočjo verjetno lahko divji petelini komunicirajo na bistveno daljše razdalje, kot si predstavljamo. Je tudi ne-logično, da bi bila vrsta, ki se v času parjenja zbira na rastiščih, na katere gravitirajo osebk iz nekaj kilometrskega pasu, tako tiha. Celoten potek parjenja in vzreje mladičev je zelo podoben tudi pri ruševcu, zato si ga bomo ogledali kar pri njem.

Ruševac (*Tetrao tetrix*)

Če za vse gozdne kure velja, da živijo zelo prikrito življenje, sta ruševac in divji petelin v času parjenja zaradi svojega poligamnega načina parjenja veliko bolj opazna. Na rastiščih se aprila začenjajo zbirati samci, kjer s svojim oglašanjem privabljajo druge samce in kokoši. V tem času bomo z gozdne meje pogosto slišali gruljenje. Če bo na rastišču veliko

2

3

4

2: Medvrstni križanec, slikan v Bohinju. Črni ruševčev kljun je v neobičajni kombinaciji z zaokroženo repno pahljačo divjega petelina. foto: Tomaž Mihelič

3: Na odtisu notranjega prsta (desni) lahko opazimo dvojni rob, ki je nastal zaradi roževinastih resic, ki značilno obdajajo prste. Z njimi si kococone kure pomagajo pri plezanju po drevju. foto: Tomaž Mihelič

4: Operjene nosnice jasno nakazujejo pripadnost ruševke. Vse samice kococonogih kur so tudi varovalnih barv in z več rjavimi toni pri vrstah s podobnimi samci (belka, gozdni jereb). foto: Tomaž Mihelič

samcev (redko jih je več kot ro), si bodo merili moči v mnogih pretepih. Znak agresije in teritorialnosti na rastišču je tudi samčevo pihanje. Gre za močan in oster zvok, katerega jakost pa zelo hitro pojenja, tako da ga slišimo samo na nekaj roo metrov. V nasprotju se nežen, nizek zvok gruljenja sliši na izjemne razdalje, tako da ga v izrednih razmerah slišimo do 5 kilometrov daleč. Največja zanimivost pa je v tem, da nas bo v bližini ruševca od jakosti pihanja kar streslo, gruljenje pa bomo komaj slišali. Če povežemo fizikalne zakonitosti zvoka z njegovim namenom, se nam razkrije izjemna dovršenost komunikacije. Gruljenje, ki je namenjeno »osvajanju« kokošk, se sliši izjemno daleč in je od blizu še nežnejše, nasprotno pa je pihanje, ki razburi samčke, zelo agresivno, a ga je moč slišati samo na blizu. Osnovni moto komunikacije petelinčkov je torej čim več samičk in čim manj tekmecev.

Na rastišču se samci porazdelijo po svoji moči. Najmočnejši petelin je vedno v centru rastišča in ta bo v maju oplodil tudi večino kokošk. Gene v naslednjo generacijo prenaša torej najmočnejši, najbolj vitalen osebek.

Po oploditvi se vez med samci in samicami za eno leto prekine. Za samce se s pozno pomladjo konča obdobje socialnega življenja, samice pa začnejo valiti. Na teh skopljajo plitvo globelico, kamor izležejo 6-11 rjavo grahastih jajc. Kritje je predvsem njihova varovalna barva. Kebčki, kakor pravimo majhnim mladčkom, pa ostanejo skupaj z mamo v kiti do jeseni.

Belka (*Lagopus mutus*)

Največkrat bomo kite opazili pri belki, saj le ta živi v golem svetu slovenskega visokogorja. Največ možnosti za opazovanje belk bomo imeli v Alpah na višini okrog 2000 metrov. Na življenje brez kritja je belka odlično prilagojena, saj je prava mojstrica maskiranja. Poleti jo varuje sivo-rjavo grahasto perje, ki jo dobro prikriva tako na skalovju kot traviščih. Pozimi pa postane snežno bela. Belki se uspe prebarvati s pomočjo tretje, jesenske golitve, ki je pri nas lastna samo tej vrsti. S pomočjo te golitve se je celotnemu rodu belk (*Lagopus*) posrečilo prilagoditi na ekstremne razmere severa in visokogorja. Spremeni pa se ne samo barva. Z močnejšim perjem na nogah se površina stopal izjemno poveča, kar posledično zmanjšuje udiranje v sneg. Primerjalno enaka površina stopala pri belki nosi dvakrat manjšo težo kot pri sodobni poljski jerebici (*Perdix perdix*). Tudi kremplji so pozimi pri belki skoraj podvojene velikosti. Belka se sicer goli glede na temperature okolja, kljub temu pa se njena barva nujno ne ujema z barvo okolja. To se zgodi največkrat v toplih zimah z zapoznelim snegom. V takšnih primerih kopnih zim se belke zatečejo na predele z belim skalovjem ali v kotanje, kjer leži slana ali ivje. Barvna usklajenost je torej pomembnejša od dostopnosti hrane. Seveda pa je prikrivanje samo en način obrambe pred nevarnostjo. Če belka spozna, da je bila odkrita, lahko bliskovito odleti. Je zelo hitra in odlična letalka, ki brez težav preleti široke alpske doline. Še ena lastnost, ki je ne bi nikoli pripisali kokošim.

5

6

7

8

Gozdni jereb (*Bonasa bonasia*)

Če smo s pomočjo lastnosti vsake od koconogih kur opisali kakšno njihovo skupno značilnost, pa jih ima gozdni jereb na zalogi še nekaj. Tudi on je mojster prikrivanja, kar je razlog, da je neredko na listi neopaženih ptic prenekaterega ornitologa. V nasprotju z drugimi koconogimi kurami vse leto preživi na zelo majhnem, komaj nekaj 100-metrskem območju, v katerem verjetno pozna vsak kotiček. Če bomo hodili po poti, bomo lahko stopili samo kak korak od njega, pa se ne bo splašil. Zanašal se bo na svojo varovalno barvo in verjetno na izkušnje, da nas bo pot peljala mimo.

Gozdni jereb je, podobno kot belka, monogamen. Pri njem torej ne bomo zasledili rastišč. Parčki bodo v gnezditvenem obdobju dokaj enakomerno razporejeni po območju. Pri jerebu je monogamnost najočitnejša, saj parčki ostanejo skupaj prek celega leta. Pri belkah pa se vez ponavlja čez zimo razdre in se spomladi ponovno vzpostavi, vendar ne nujno v isti kombinaciji. In ker se samčekom ni treba šopiriti na rastiščih, so tako kot samičke odeti v varovalne barve. Vrsto bomo zato še največkrat slišali. Pri določevanju pa ne imejmo predsodkov. Ne bojmo se tankega in visokega piskanja, ki nas spominja na majhno ptico pevko, pripisati kuri. Vrsta je dokaj splošno razširjena po vsej gorati in hriboviti Sloveniji, za srečanje z njo, kot tudi z drugimi opisanimi vrstami, pa se bo najbolje odpraviti v alpski svet. In ne odlašajte, saj imajo te vrste žal še eno skupno lastnost. Naša srečanja z njimi postajajo vse redkejša. ●

KURJI SLOVARČEK - pogosti izrazi, uporabljeni v kontekstu koconogih kur

- **cigare:** značilni podolgovati iztrebki divjega petelina
- **gred:** veja, na katero zvečer na rastišču prileti in poje divji petelin
- **jerebka:** samica gozdnega jereba
- **kebček:** puhast kurji mladič, natančneje begavec ali sledilec
- **kita:** skupina kur, navadno v družinski zvezi (kokoš s kebčki)
- **klepanje:** značilen del oglašanja divjega petelina (kitica je sestavljena iz naslednjih delov: klepanje, drobljenje, glavni udarec in brušenje)
- **krivci:** zunanja, ukrivljena peresa samca ruševca
- **pretepač:** osrednji petelin na rastišču
- **rastišče:** tradicionalno mesto, kjer se zbirajo ruševci ali divji petelini med parjenjem
- **rastitev:** parjenje
- **roža:** rdeča, kožna guba nad očesom

5: Samci koconogih kur na nogah nimajo ostrog, zato so v pretepu odločilni udarci s perutmi.
foto: Tomaž Mihelič

6: Samico belke pozimi lahko določimo samo zato, ker nima črne povezave med kljunom in očesom.
foto: Tomaž Mihelič

7: Petelinček gozdnega jereba ima v nasprotju s kokoško črn podbradek. Na fotografiji v značilni drži pri iskanju tekme.
foto: Tomaž Mihelič

8: Pojav »norih« petelinov je hormonska motnja, ki pri nas vse pogostejše prizadeva divje peteline. Ti osebk so neboječi, a žal tudi kratkoživi.
foto: Tomaž Mihelič